

4. ÇLIRIMI I PLOTË I SHQIPËRISE

Gjendja e jashtme dhe e brendshme në pragun e çlirimit

Sukseset e mëdha të luftës çlirimtare të popullit shqiptar në pranverën dhe verën e vitit 1944 ishin të lidhura ngushtë me fitoret e forcave antifashiste në frontet e Luftës së Dytë Botërore, sidomos në frontin sovjeto-gjerman. Në tetor Ushtria e Kuqe kishte çliruar gjithë territorin e BRSS, Rumanisë, Bullgarisë, pjesën më të madhe të Polonisë, një pjesë të Çekoslovakisë. Më 20 tetor, trupa të Ushtrisë së Kuqe dhe Ushtria Nacionalçlirimtare Jugosllave çliruan Beogradin. Si rrjedhim i këtyre fitoreve historike të Bashkimit Sovjetik, të gjithë satelitët u shkëputën nga Gjermania hitleriane, e cila tani mbeti pa aleatë. Rumania e Bullgaria i shpallën luftë Gjermanisë, duke u radhitur në bllokun e vendeve antifashiste. Pas hapjes së Frontit të Dytë në qershor 1944, ushtria gjermane ishte e detyruar të luftonte midis dy zjarresh. Fashistët gjermanë po tërhiqeshin në mënyrë të çrregullt nga të gjitha frontet. Për t'i shpëtuar rrethimit, komanda gjermane ishte e shtrënguar të bënte me të shpejtë tërheqjen e trupave të veta nga Greqia, Shqipëria, Maqedonia, për t'i hedhur në frontin kryesor të luftës.

Vrulli i madh i Luftës Nacionalçlirimtare në Shqipëri, në të cilin ndikonin edhe fitoret e Ushtrisë së Kuqe, kishte krijuar kushtet për dëbimin e pushtuesve nga gjithë toka shqiptare dhe për shkatërrimin e plotë të kundërrevolucionit.

Duke vazhduar mësymjen e vet të përgjithshme, që kishte filluar qysh në qershor 1944, luftëtarët e UNÇSh në tetor çliruan krahina dhe qytete të tjera të vendit. Brigadat XIV e XII më 10 tetor çliruan Sarandën pas asgjësimit të garnizonit hitlerian. Në kohën, kur po merrnin fund luftimet, në Sarandë u fut këtu një «komando» angleze, që kishte zbarkuar gati 1 muaj më parë në Kakome. Komanda aleate e Mesdheut kërkoi që këto trupa të hynin në thellësi të tokës shqiptare. Por pas kundërshtimit të vendosur të Komandantit të Përgjithshëm UNÇSh, komanda anglo-amerikane u shtrëngua t'i tërhiqte trupat e veta nga toka shqiptare. Më 11 tetor u çlirua edhe Delvina nga Brigadat XIX dhe XIV. Tani gjithë qarku i Gjirokastrës ishte spastruar nga pushtuesit dhe bandat tradhtarë. Brigada XII, duke ndjekur armiqtë, më 15 tetor çliroi Vlorën. Një

nënrepart i kësaj brigade më 22 tetor çlirroi ishullin e Sazanit. Në të njëjtën kohë, u spastrua nga armiqtë krejt qarku i Beratit, pasi u çlirua Fieri (15 tetor) e Lushnja (18 tetor) nga forcat e Brigadës VIII, XVI e të Zonës I Operative dhe Kuçova (17 tetor) nga forcat e qarkut të Beratit. Në një pritë kundër një autokolone gjermane mbi rrugën Vlorë-Fier, në prag të çlirimit të qytetit të Fierit ra dëshmore Liri Gero, skuadërkomandante në Brigadën XVI. Disa ditë më vonë, repartet e Brigadave II, IX dhe XX çliruan, më 24 tetor, qytetin dhe gjithë qarkun e Korçës. Që nga kjo ditë asnjë qytet ose krahinë shqiptare në jug të Shkumbinit nuk ndodhej më në duart e armikut.

Dëme të mëdha iu shkaktuan armiqve në këtë kohë veçanërisht gjatë rrugës automobilistike Strugë-Elbasan-Tiranë, e cila përbënte njërin nga dy arteriet kryesore të lëvizjes së trupave gjermane në tërheqje nga Greqia dhe Maqedonia. Brigadat IV, XV, XX, XVII në shtator e tetor, kryen një varg sulmesh kundër autokolonave dhe postave gjermane në këtë rrugë duke e bërë atë varr për armiqtë. Vetëm në një aksion që kreu Brigada XV, më 24 shtator, në Xhyrë (midis Qukësit e Librazhdit) shkatërroi 70 e ca automjete. Në njërin nga veprimet e Brigadës XX në rajonin e Qafës së Thanës, më 14 tetor 1944, u vra partizania trime e kësaj brigade Qybra Sokoli.

Pamje nga çlirimi i qytetit të Korçës

Në veri të vendit njësitë e Korparmatës I të UNÇSh vazhdonin luftimet për çlirimin përfundimtar të Shqipërisë. Brigada V, pas çlirimit të Dibrës vazhdoi mësymjen drejt Lumës, çliroi Bicajn, dëboi gjermanët nga minierat e kromit të Suroit, spastroi krahinën e Hasit. Forca të Brigadës së bashku me batalionet «Perlat Rexhepi» e «Kosova» kryen dy goditje dërrmuese në rrugën Prizren-Kukës-Shkodër, arteri tjetër kryesor i komunikacionit gjerman në Shqipëri. Në goditjen e parë (më 5 shtator) afër Morinës u shkatërruan shumica e 75 automjeteve ushtarake armike dhe u kapën një sasi robërish. Në të dytën (më 16 shtator) u dogjën 40 makina të tjera. Në këtë luftim u vra Llambro Andoni, zëvendës komisar batalioni në Brigadë. Në luftimet me reaksionarët në Lumë ra dëshmor në luftë me një bandë mercenarësh, më 20 shtator, Hajdar Dushi¹. Më 5 tetor Brigada V kaloi për të kryer veprime kundër pushtuesve gjermanë në Kosovë. Pas disa ditësh, më 20 tetor, kaloi në Kosovë edhe Brigada III e UNÇSh.

Ndërkaq, forcat e Divizionit II (Brigadat VI, VII, XXII) spastruan gjithë krahinën e Mirditës. Më 20 tetor ato likuiduan qëndresën e pushtuesve gjermanë dhe të mercenarëve në Gëziq e Shpal. Pas çlirimit të Mirditës Brigada VI dhe XXII hynë në krahinën e Pukës dhe të Nikaj Merturit, kurse Brigada VII në krahinën e Lezhës. Një varg sulmesh kundër autokolonave gjermane në rrugën Kukës-Prizren kryen Brigada XVIII dhe Brigada XXIV. Në tetor mbeteshin akoma në duart e armikut qytetet e Tiranës, Elbasanit, Durrësit, Kukësit dhe Shkodrës.

Në këtë gjendje mbeturinat e reaksionit të shpartalluar i kishin varur gjithë shpresat në zbarkimin e trupave anglo-amerikane në Shqipëri dhe në përkrahjen e tyre ushtarake. Në shtator, sipas këshillës së oficerëve anglo-amerikanë, krerët tradhtarë erdhën në marrëveshje për të krijuar një shtab të përbashkët dhe vendosën që mbeturinat e forcave të tyre t'i përqëndronin në afërsi të Durrësit e të Tiranës, për të qenë të gatshme të marshonin në këto qytete posa të zbarkonin trupat aleate. Kur forcat angleze zbarkuan

---

1) Hajdar Dushi kishte qenë sekretar i Komitetit Qarkor të PKSH për Durrësin. Në vjeshtë të vitit 1943, kur batalioni «Perlat Rexhepi» u dërgua nga Komiteti Qarkor dhe Shtabi i Përgjithshëm i UNÇSh në Plavë e Guci dhe në Malësinë e Gjakovës, me të shkoi dhe Hajdari për të punuar në Kosovë. Kur u vra kishte funksionin e përgjegjësit për agjitacionin e propagandën në Komitetin Krahinor të Partisë të Kosovës dhe kthehej nga Dibra, ku kishte shkuar me detyrë së bashku me një grup të vogël partizanësh kosovarë.

afër Sarandës dhe hynë aty pas çlirimit të qytetit nga UNÇSh, kundërrevolucionarët e pritën këtë me gëzim dhe përhapën lajmin në të katër anët. Duke kujtuar se tani kishte rënë ora e tyre, ata deklarorin: «Besohet se këto forca do të avancojnë drejt Shqipërisë së Mesme dhe nga Kruja... Shqipëria do të okupohet prej ushtrive angleze. Në Shqipëri dhe kudo që të hyjnë, ata nuk do të lejojnë komunizmin... Kjo do të thotë se rruga e jonë është në hulli të drejtë me politikën angleze. Prandaj si në ndenjshin gjermanët, si në ardhçin anglezët komunizmi do të shuhet». Këto fjalë ua drejtonte bajraktarëve në fillim të nëntorit «zëvendëskryekomandanti i forcave nacionaliste», ish-sekretar i Partisë fashiste Kol Bib Mirakaj.

Më 26 tetor regjenca dhe qeveria kuislinge shpallën botërisht se i jepnin fund çdo veprimtarie të tyre, duke parë se «vështirësitë arritën në një shkallë të pakalueshme». Ato nuk pranuan të tërhiqeshin bashkë me komandën e lartë të trupave gjermane, që ndodheshin në buzë të gremisë, duke shpresuar në përkrahjen anglo-amerikane. Pas dështimit të ndërhyrjeve ushtarake e politike në Shqipëri të imperialistëve anglo-amerikanë, këtyre të fundit s'u mbeti gjë tjetër veçse t'i shpëtonin duke i tërhequr me anë të detit disa ndër krerët kryesorë të reaksionit, me qëllim që t'i përdornin në të ardhmen si vegla të tyre kundër pushtetit popullor në Shqipëri. Ata treguan një interesim të veçantë për Abaz Kupin. Komandanti i përgjithshëm i kishte dhënë urdhër kategorik Shtabit të Korparmatës I që të kapej ose të vritej Abaz Kupi, duke e quajtur këtë «një fitore»¹. Për arritjen e këtij pikësynimi u organizuan disa aksione të posaçme, por pa sukses. Urdhërin e Komandantit të Përgjithshëm për të kapur ose vranë Abaz Kupin e sabotoi Mehmet Shehu, duke i dhënë atij mundësi të shpëtojë, megjithëse anglo-amerikanët e vonuan tërheqjen e tradhtarit, me anë të detit, deri në fillim të nëntorit, me shpresë të një zbarkimi të trupave të tyre.

Ndërkaq, pushtuesit gjermanë, duke bërë tërheqjen e forcave të veta nga Shqipëria, shkatërrorin e digjnin ç'të mundnin, ura, ndërtesa, ofiçina, banesa, objekte të ndryshme, masakronin popullsinë, grabitnin pasurinë etj. Në fund të tetorit hitlerianët, për raprezalje, i vunë zjarrin një lagjeje të kryeqytetit dhe pushkatuan 50 veta të mbajtur peng. Më 23 tetor në kampin e përqendrimit të Prishtinës shfarosën 104 patriotë shqiptarë të rrëmbyer nga burgu i Tiranës.

1) *Dokumente të Shtabit të Përgjithshëm...*, vëll. II, Tiranë, 1970, f. 24.

Mbledhja e dytë e Komitetit Antifashist Nacionalçlirimtar

Në kohën kur autoriteti i Komitetit Antifashist Nacionalçlirimtar ishte rritur shumë, kur ai ishte në të vërtetë e vetmja qeveri e ligjshme në Shqipëri, dhe kur çlirimi i vendit ishte çështje ditësh, masat e popullit kërkonin që ai të ndërrohej menjëherë në Qeveri Demokratike të Shqipërisë. Në këto rrethana Kryesia e Këshillit Antifashist Nacionalçlirimtar, më 17 shtator, vendosi thirrjen e Mbledhjes së Dytë të Këshillit Antifashist Nacionalçlirimtar, ku do të shqyrtohej kjo çështje.

Mbledhja e Dytë e KANÇ u mbajt në Berat më 20-23 tetor.

Më 22 tetor mbledhja vendosi njëzëri ndërrimin e Komitetit Antifashist Nacionalçlirimtar në *Qeveri Demokratike të Shqipërisë*. Kryetari i Qeverisë Demokratike u emërua gjeneralkolonel Enver Hoxha, i cili bëri betimin përpara përfaqësuesve të popullit. Në programin e saj, që u miratua nga mbledhja e KANÇ, Qeveria Demokratike i shtronte vetes si detyrë të vazhonte më tej luftën për çlirimin e shpejtë e të plotë të vendit, të mbronte pavarësinë e shtetit shqiptar, të forconte pushtetin revolucionar të këshillave nacionalçlirimtarë, të siguronte dhe të mbronte të drejtat qytetare të shqiptarëve, të rishikonte dhe të prishte të gjitha marrëveshjet politike, ushtarake e ekonomike të përfunduara nga regjimi i Zogut që vinin në kundërshtim me interesat e popullit shqiptar, të vendoste lidhje e bashkëpunim të ngushtë me Bashkimin Sovjetik dhe me të gjithë pjesëmarrësit e koalicionit të madh antifashist. Qeveria merrte përsipër, pas çlirimit të vendit, të përgatiste zgjedhjet demokratike për Asamblenë Kushtetuese, e cila do të vendoste përfundimisht formën e qeverimit shtetëror dhe do të miratonte kushtetutën e shtetit të ri shqiptar.

Mbledhja e Beratit mori në shqyrtim dhe miratoi ligjet themelore për organizimin e pushtetit, siç ishin «Ligji mbi këshillat nacionalçlirimtarë të lokaliteteve, nënprefekturave dhe prefekturave» dhe «Ligji mbi zgjedhjet e këshillave nacionalçlirimtarë» që përbënin bazat ligjore për ndërtimin e ri shtetëror.

Në të dy nenet e para të ligjit mbi këshillat thuhej: «I tërë pushteti në Shqipëri përfaqësohet nga këshillat nacionalçlirimtarë të katundeve, qyteteve, nënprefekturave, prefekturave dhe nga Këshilli Antifashist Nacionalçlirimtar. . .» dhe «Baza e pushtetit të popullit në Shqipëri janë këshillat nacionalçlirimtarë, që lindën në zjarrin e Luftës Nacionalçlirimtare dhe u zhvilluan sipas nevojave historike

dhe të vullnetit të vetë popullit, si organe të pushtetit demokratik popullor»¹.

Si njësi administrative caktohej fshati, qyteti, lokaliteti, nënprefektura dhe prefektura.

Këshillat, sipas këtij ligji të ri, kishin detyrë të organizonin popullin në luftë kundër armikut në lidhje të ngushtë me Ushtrinë Nacionalçlirimtare, të siguronin ndihmën materiale për këtë ushtri, të kujdeseshin për mbajtjen e rendit publik, për sigurimin e popullsisë si dhe për mbrojtjen e ruajtjen e pronës shoqërore; të organizonin ekonominë e rindërtimin e vendit si dhe ndihmën reciproke në bujqësi; të kontrollonin buxhetin lokal dhe të administronin fondin nacionalçlirimtar; të kujdeseshin për ndërlikohen dhe komunikacionet; të organizonin ushqimin e popullsisë dhe, në mënyrë të veçantë, për popullsinë e varfër, për familjet e partizanëve të vrarë dhe të viktimave të terrorit fashist, të kujdeseshin për edukimin e fëmijëve të të varfërve, për lartësimin dhe zhvillimin e përgjithshëm të popullit dhe veçanërisht për arsimin popullor dhe për shëndetin e popullsisë. Këshillat kishin për detyrë të siguronin mbrojtjen e të drejtave të qytetarëve në përputhje me karakterin demokratik të regjimit. Ligji u jepte këshillave të drejtën të vendosnin kontrollin shtetëror mbi sipërmarrjet ekonomike dhe tregtare që kishin rëndësi për furnizimin e ushtrisë dhe të popullsisë, të kontrollonin dhe të rregullonin çmimet, të ndalonin tregtinë e valutës etj.

Deri në mbledhjen e Beratit këshillat nacionalçlirimtarë kishin kryer njëkohësisht rolin e organeve të pushtetit shtetëror dhe rolin e organeve të Frontit Nacionalçlirimtar. Në mbledhjen e Beratit u vendos që këshillat nacionalçlirimtarë të kryenin vetëm funksionin e organeve të pushtetit shtetëror, ndërsa veprimtarinë politike me masat punonjëse do ta kryente organizata e Frontit Nacionalçlirimtar, me organizatat e tij të veçanta nën udhëheqjen e PKSh.

Një nga vendimet më të rëndësishme që mori Mbledhja e Dytë e KANÇ ishte miratimi i «*Deklaratës mbi të drejtat e qytetarëve*». Ky dokument shpallte dhe u siguronte gjithë shtetasve shqiptarë: të drejta të barabarta përpara ligjit; lirinë e fesë dhe të ndërgjegjes; barazinë e të drejtave të gruas me ato të burrit; të drejtën e zgjedhjes dhe të drejtën për t'u zgjedhur në moshën 18 vjeç me votim të fshehtë, të drejtpërdrejtë e të përgjithshëm; të drejt-

1) *Dokumente të organeve të larta të pushtetit revolucionar nacionalçlirimtar*, Tiranë, 1962, f. 274-275.

Pamje nga punimet e Kongresit I të BGASH

tën e ankimit, të lutjes në të gjitha instancat e pushtetit shtetëror, paprekshmërinë e personit.

Pushteti popullor merrte përsipër të zhdukte analfabetizmin, të ndërtonte një rrjet të gjerë shkollash dhe institucionesh kulturore, të ngrinte kulturën e përgjithshme të popullit, të mbronte dhe të përmirësonte shëndetin e popullit.

Pushteti i ri shpalli të paligjshme të gjitha organizatat fashiste e profashiste dhe veprimtarinë e tyre.

«Deklarata e të drejtave të qytetarëve» ishte një ndër dokumentet e para më të rëndësishme kushtetuese të pushtetit të ri demokratik popullor.

Më në fund Mbledhja e Dytë e KANÇ u dërgoi mesazhe përshëndetje kryetarëve të fuqive kryesore aleate dhe u kërkoi atyre të njihnin Qeverinë Demokratike si të vetmen qeveri të ligjshme të popullit shqiptar.

Vendimet historike të Mbledhjes së Dytë të Këshillit Antifashist Nacionalçlirimtar ishin një fitore tjetër e madhe politike e popullit shqiptar në vazhdim të vendimeve të Kongresit të Përmetit dhe përbënin një grusht dërrmues që u jepej planeve të kundërrevolucionit të brendshëm dhe

përkrahësve të tij, imperialistëve anglo-amerikanë. Tani Qeveria demokratike ishte *de facto* dhe *de jure* e vetmja qeveri e popullit shqiptar.

Beteja e Tiranës

Në kohën kur në Berat zhvillonte punimet Mbledhja e Dytë e KANÇ, Ushtria Nacionalçlirimtare Shqiptare ndodhej në përlëshjet e fundit me pushtuesit gjermanë dhe mbeturinat e bandave kundërrevolucionare, të cilat mundoheshin të largoheshin nga Shqipëria për të shpëtuar nga vdekja.

Më i rëndësishmi ndër veprimet luftarake në këtë kohë ishte operacioni për çlirimin e Tiranës. Plani operativ-strategjik i Komandës së Përgjithshme parashikonte çlirimin e kryeqytetit me çdo kusht, shkatërrimin e garnizonit armik të Tiranës, dëmtimin maksimal të forcave hitleriane në tërheqje, spastrimin e gjithë vendit nga garnizonet gjermane e mbeturinat e reaksionit, çlirimin e plotë të Atdheut dhe ndjekjen e pushtuesve nazistë përtej kufijve shtetërorë.

Shtabi i Korparmatës I, që u ngarkua për çlirimin e Tiranës, hartoi një plan operacioni të hollësishëm, në bazë të udhëzimeve të Komandantit të Përgjithshëm, operacion që shtrihej nga Struga në Elbasan, në Tiranë, në Krujë dhe në Milot.

Çlirimi i kryeqytetit, si qendra kryesore politike dhe ekonomike e vendit, kishte një rëndësi të madhe jo vetëm nga ana politike, por edhe strategjike. Tirana ishte një nga nyjet e rëndësishme në rrugën e tërheqjes së trupave gjermane nga Greqia dhe prandaj çlirimi i saj krijonte kushte për asgjësimin e plotë të nazistëve të mbetur në pjesën jugore të Ballkanit.

Çlirimi i Tiranës si objektiv ushtarak paraqiste vështirësi të veçantë për UNÇSh. Armiku mbrohej nga fortifikata të fuqishme dhe nga fusha të minuara. Ai ishte pajisur me artilerí të shumtë dhe mjete të blinduara. Lufta për çlirimin e kryeqytetit kërkonte zgjidhjen e një vargu problemesh të ndërlikuara, siç ishin lufta nëpër rrugët për marrjen e fortifikatave, për përballimin e tankeve, organizimi i bashkëveprimit midis armëve të ndryshme, organizimi i ndërlidhjes, informacionit etj.

Në sektorin e Tiranës u ngarkuan të vepronin forcat e Divizionit I (Brigada I, IV dhe XXIII). Ndërkaq, Brigadat II, XX, XV dhe XVII u urdhëruan të bashkërendonin veprimet e tyre luftarake me ato të Divizionit I duke goditur

e shkatërruar garnizonet dhe kolonat armike gjatë rrugës Strugë-Librazhd-Elbasan-Tiranë. Njëkohësisht morën detyrë të vepronin në drejtime të tjera të rëndësishme Brigadat X, XI, XII dhe XXIV.

Nga lufta për çlirimin e Tiranës

Në fazën e parë të mësymjes brenda në qytet (29 tetor-11 nëntor) forcat e Divizionit I Sulmues me luftime të ashpra spastruan pjesën veriore dhe lindore të Tiranës deri në qendër. Në të njëjtën kohë, ato thyen një varg kundërsulmesh të hitlerianëve, që orvateshin të çinin rrethimin dhe të merrnin në dorë iniciativën.

Në fazën vendimtare të mësymjes, e cila filloi më 11 nëntor, hynë në veprim edhe brigada të tjera të UNÇSh, Brigada VIII në kryeqytet tok me Brigadën I dhe Brigadën IV; Brigada XI e XII në rrugën Elbasan-Peqin-Durrës; Brigada X e XXIV në rrugën Durrës-Vorë-Tiranë. Duke likuiduar njërën pas tjetrës pikat e qendresës së armikut, forcat partizane deri më 14 nëntor kishin shtënë në dorë gati gjithë qytetin, me përjashtim të disa objekteve të fortifikuara.

Ndërkaq Brigada XX çliroi Librazhdin më 9 nëntor, Brigada XV çliroi qytetin e Elbasanit më 11 nëntor, pas luftimesh të ashpra kundër garnizoneve të këtyre qendrave dhe trupave hitleriane që tërhiqeshin nga Greqia. Pjesa e fundit e këtyre trupave me një efektiv prej 6 000-7 000 vetë, nga Elbasani drejtohej në dy kolona, njëra për Tiranë e

tjetra për Durrës. Kolona që drejtohej në Tiranë kishte detyrë të godiste nga shpina forcat partizane që kishin rrethuar qytetin, ta shkatërronte atë dhe së bashku me garnizonin gjerman të vazhdonin tërheqjen në drejtim të Shkodrës. Brigadat që luftonin në Tiranë dhe popullsia e qytetit ndodheshin përballë një rreziku serioz. Ky rrezik u mënjanua në sajë të veprimeve të vendosura e të shpejta të organizuara nga Shtabi i Korparmatës I. Me anë të një manovrimi të shkathët dhe goditjeve të rrufeshme, forca të Brigadave XVII, IV dhe VIII asgjësuan kolonën armike në luftën e Bërzhitës dhe Ibës, në Qafën e Kërrabës, pa e lënë të hynte në qytet. Ndërkaq, kolona që kaloi nëpër rrugën Elbasan-Peqin-Durrës u godit dhe u dëmtua rëndë në Bishqem nga Brigada XII, Brigada XI dhe nga forca të Brigadës XVII.

Në mëngjesin e 17 nëntorit 1944 qëndresa e armikut në kryeqytet pushoi. Tirana u çlirua.

Luftimet për çlirimin e Tiranës vazhduan 19 ditë rresht. Luftëtarët e UNÇSh me heroizëm të rrallë, sulmuan dhe asgjësuan njërin pas tjetrit objektet dhe grupimet e armikut të mbyllur brenda në fortifikata prej betonarmeje, të mbrojtur nga tela me gjemba e mina, nga tanke e autobli-nda. Në luftën kundër hitlerianëve u ngrit në këmbë, bashkë me partizanët, gjithë populli i Tiranës. Armiku la në këtë betejë më tepër se 2 000 të vrarë. Dëmet do të ishin edhe më të mëdha. Dokumentet gjermane tregojnë se komanda e garnizonit armik të Tiranës natën e 16 - 17 nëntorit nuk shikonte asnjë mundësi shpëtimi të trupave të saj dhe priste nga çasti në çast asgjësimin. Mirëpo ky asgjësim nuk ndodhi. Trupat hitleriane gjetën shtegun e lirë në shpinë të forcave partizane, dolën në fushën e aviacionit dhe që andej morën drejtimin për në Vorë e më tej në Shkodër. Përgjegjës i drejtpërdrejtë i shpëtimit të trupave të garnizonit gjerman ishte Mehmet Shehu, komandant i Divizionit I dhe shef i shtabit operativ, i cili në kundërshtim me urdhrin e Komandës së Përgjithshme për të mbyllur plotësisht rrethimin e Tiranës, u kishte lënë shteg të hapur forcave armike.

Nga Ushtria Nacionalçlirimtare vetëm në kryeqytet u vranë 127 luftëtarë. Midis tyre ishte edhe Estref Osoja, komandant kompanie në Brigadën I.

Beteja e Tiranës kishte karakterin e luftës së vërtetë frontale dhe u zhvillua sipas normave të luftimeve midis dy ushtrive të rregullta. Në këtë luftë u dukën qartë shkalla e lartë e organizimit të UNÇSh dhe virtytet morale e luftarake të saj.

Më 28 nëntor 1944 midis një entuziazmi të papërshkruar të popullit arriti në Tiranën e lirë Qeveria Demokratike e Shqipërisë.

**PKSh kundër
ndërrhyrjes dhe
qëndrimeve sho-
viniste të udhë-
heqjes jugosllave**

Ndërmjet popullit shqiptar dhe popujve të Jugosllavisë, që zhvillonin një luftë heroike kundër armikut të përbashkët, pushtuesve fashistë, u krijuan marrëdhënie të reja vëllazërore. Midis PKSh dhe PK të Jugosllavisë u vendosën lidhje të ngushta. Për komunistët shqiptarë kjo nuk ka qenë një punë e lehtë. Historia kishte lënë një bagazh të hidhur në marrëdhëniet midis dy vendeve. Kralët e Serbisë e të Jugosllavisë me forcën e armëve, me dashamirësinë e padronëve imperialistë dhe me presione e mashtrime kishin aneksuar toka shqiptare ku kishin zbatuar një politikë shfarosëse shkombëtarizimi. PKSh, e bindur se populli shqiptar do ta kuptonte, vendosi lidhje të ngushta me PK të Jugosllavisë jo vetëm për të zhdukur çdo pengesë në mobilizimin e popujve të të dy vendeve në luftën për çlirim, por edhe sepse me këtë bëhej hapi i parë i madh e i vërtetë drejt zgjidhjes edhe të padrejtësive historike dhe të hedhjes poshtë të bagazhit të armiqësive të krijuara në të kaluarën¹.

Populli shqiptar, të cilit, siç thotë shoku Enver Hoxha «kurrë s'i janë errur sytë nga parimet e sëmura të shovinizmit»² e mbështeti PKSh, e cila ishte për forcimin e lidhjeve midis dy partive dhe popujve të të dy vendeve mbi baza marksiste-leniniste, duke menduar e besuar se kështu do të vepronin edhe komunistët jugosllavë.

«Si komunistë, — thotë shoku Enver Hoxha, — mendonim e besonim se Partia Komuniste e Jugosllavisë ... do të shkëpuste e të dërrmonte përfundimisht edhe gjithë bagazhin e Jugosllavisë së vjetër, pra, edhe shovinizmin e saj, edhe antishqiptarizmin e saj të lashtë, të egër e të paskrupull»³.

Mirëpo udhëheqja jugosllave u mundua t'i përdorte lidhjet e ngushta midis dy partive dhe midis popullit shqiptar e popujve jugosllavë për të vënë në jetë synimet e veta shoviniste: t'i diktonte PKSh vullnetin e vet, të likuidonte

1) Enver Hoxha. *Titistët*, Tiranë, 1982, f. 12.

2) *Po aty*, f. 11.

3) *Po aty*, f. 12.

udhëheqjen marksiste-leniniste të saj e ta kthente Shqipërinë në një provincë jugosllave.

Hyrja në Tiranë e Qeverisë Demokratike me shokun
Enver Hoxha në krye

Për t'ia arritur këtij qëllimi udhëheqësit jugosllavë përpiqeshin të krijonin opinionin se Lufta Nacionalçlirimtare në Shqipëri dhe të gjitha fitoret e arritura në këtë luftë, madje vetë krijimi i PKSh ishin «meritë» e PKJ! Njëkohësisht ndërhyenin drejtpërdrejt në punët e brendshme të Partisë e të popullit kryengritës shqiptar.

Këto ndërhyrje filluan nga pranvera e vera e vitit 1943, kur Vukmanoviç Tempo, një ndër udhëheqësit kryesorë jugosllavë, erdhi në Shqipëri me detyrën e posaçme të krijonte kushte për të shtënë në dorë udhëheqjen e PKSh e të luftës së popullit shqiptar. Me këtë qëllim ky «ambasador shëtitës i Titos», siç e ka quajtur atë shoku Enver Hoxha, sajoi padinë kundër PKSh për oportunizëm ndaj Ballit

Kombëtar, padi që u hodh poshtë nga Komiteti Qendror si krejt e pathemeltë. Dështoi ai edhe në përpjekjet për të krijuar një të ashtuquajtur «shtab ballkanik», që kishte si synim të vinte ushtritë nacionalçlirimtare të Shqipërisë, të Greqisë e të Bullgarisë nën varësinë e Jugosllavisë.

Konceptet dhe qëndrimet e udhëheqjes jugosllave u shfaqën në mënyrë të veçantë lidhur me çështjen e Kosovës e të viseve të tjera shqiptare në Jugosllavi.

PKSh mbante një qëndrim konsekuent marksist-leninist për këtë çështje, nuk i lejonte vetes asnjë shfaqje shoviniste, ndihmonte me të gjitha forcat zhvillimin e luftës antifashiste të shqiptarëve në Jugosllavi. Me kërkesën e KQ të PKJ dërgoi një numër kuadrosh të saj, kryesisht kosovarë e dibranë, për të organizuar Partinë e luftën çlirimtare në Kosovë, në Dibër të Madhe, Kërçovë, Tetovë e Gostivar. Zgjidhjen e problemit të Kosovës PKSh e shikonte në fitoren e revolucionit popullor në Shqipëri e në Jugosllavi. PKSh kishte shpallur botërisht se e vetmja rrugë e drejtë ishte ngritja e popullsisë shqiptare në Kosovë e vise të tjera në Jugosllavi në Luftën Nacionalçlirimtare kundër pushtuesve fashistë, përkrah gjithë popullit shqiptar dhe popujve jugosllavë duke i njohur asaj të drejtën për vetëvendosje gjer në shkëputje. Në rast të kundërt, ajo do të luftonte kundër asaj Jugosllavie që do ta shtypte e do ta robëronte.

PKSh nuk e quajti kurrë «bashkimin» e Kosovës me Shqipërinë, që bënë nazifashistët, çlirim nga zgjedha serbe, por rënie nga një zgjedhë e vjetër në një zgjedhë të re. Këtë qëndrim të PKSh e kuptoi thellë populli shqiptar që luftonte nën udhëheqjen e saj por për kosovarët «problemi, — paraqitej më i vështirë»¹. Nga kuptimi i drejtë i kësaj çështjeje dhe nga siguria që do t'i jepej për t'u çliruar nga zgjedha serbo-jugosllave varej mobilizimi i shqiptarëve në Jugosllavi në luftë kundër pushtuesve fashistë.

Dy rrugë paraqiteshin për këtë gjë, shpjegon shoku Enver Hoxha². E para, populli i Kosovës të ngrihej në luftë nën udhëheqjen e PKSh dhe, e dyta, të ngrihej në luftë nën udhëheqjen e PKJ. Qëllimi i të dyja rrugëve ishte një: të hidhej poshtë zgjedha e pushtuesve nazifashistë, po ashtu edhe zgjedha e vjetër, të zgjidhej problemi kombëtar shqiptar dhe, paskëtaj, edhe problemet e tjera.

PKSh pranoi rrugën e dytë, që ishte kërkesa e udhëheqjes jugosllave, ndonëse kishte bindjen se rruga e parë

1) Enver Hoxha. *Titistët*, Tiranë, 1982, f. 71.

2) *Po aty*, f. 71-78.

paraqiste avantazhe shumë të mëdha për mobilizimin e shqiptarëve në Jugosllavi në Luftën Antifashiste. Ajo u nis nga interesat e përgjithshme të luftës së përbashkët kundër fashizmit, nga interesat e komunizmit, duke besuar gjithnjë se PKJ ishte një parti marksiste-leniniste, internacionaliste. «Por ... edhe se e pranuan këtë lëshim ndaj PKJ për periudhën e luftës, — thotë shoku Enver Hoxha, — ne kurrësi nuk lejuam që të shkeleshin sadopak parimet leniniste-staliniane mbi çështjen nacionale, në mënyrë të veçantë parimi bazë i të drejtës për vetëvendosje gjer në shkëputje»¹.

Ndërkohë, PKSh vinte re se udhëheqja e PKJ nuk u qëndronte besnike këtyre parimeve, megjithëse ishte shprehur në shumë raste për zbatimin e tyre. Asnjëherë ajo nuk kishte shfaqur hapur, qartë e prerë qëndrimin e vet për të ardhmen e Kosovës e të viseve të tjera shqiptare. Kjo s'kishte si të mos e çorodiste popullsinë shqiptare në Jugosllavi e të mos pengonte mobilizimin e përgjithshëm të saj në luftën kundër fashizmit pasi ajo shikonte se qëndrimet e PKJ nuk ndryshonin nga ato të sundimtarëve të vjetër serbo-jugosllavë.

Shfaqje të theksuara shoviniste dukeshin ndër udhëheqës politikë e ushtarakë jugosllavë në Kosovë e gjetkë, të cilët jo vetëm nuk përfillnin vullnetin e popullsisë shqiptare për të hequr qafe çdo zgjedhë, por edhe kryenin veprime diskriminuese e shfarosëse ndaj saj, sikundër edhe çetnikët e Mihajloviçit.

S'ishin vetëm udhëheqës jugosllavë të shkëputur që mendonin e vepronin si shovinistë. Vetë Titoja mbante qëndrim të tillë ndaj Kosovës. Kjo u duk qartë në letrat që i dërgonte ai, në tetor e dhjetor 1943, Komitetit Qendror të PKSh. Nga krejt përmbajtja e këtyre letrave dilte se Kosova dhe viset e tjera shqiptare duhej të mbeteshin brenda kufijve të shtetit të ardhshëm jugosllav, kurse parimi i së drejtës së vetëvendosjes nuk do të zbatohet kurrë.

Në vitin 1944 u shtuan edhe më shumë ndërhyrjet e presioni i udhëheqjes jugosllave mbi PKSh, gjithnjë me të njëjtin synim, që Shqipëria e re ta lidhte fatin e saj me Jugosllavinë e vetëm me të.

Për këtë duhej thyer pengesa kryesore, që ishin vija marksiste-leniniste e PKSh dhe Sekretari i Përgjithshëm i saj me anëtarë të tjerë të KQ, që mbronin e zbatonin këtë vijë dhe s'pranonin asnjë ndërhyrje të jashtme në punët e brendshme të Partisë e të vendit.

1) *Po aty*, f. 75.

Për këtë qëllim u dërgua, në gusht 1944, Velimir Stojniçi me cilësinë e shefit të misionit ushtarak pranë Shtabit të Përgjithshëm të UNÇSh. Në zbatim të qëllimit të ngarkuar ai filloi menjëherë sulmin, duke e cilësuar vijën e përgjithshme të PKSh si krejt të gabuar e duke kërkuar të bëheshin menjëherë ndryshime rrënjësore në vijë e në udhëheqje.

Këto shpifje e këto kërkesa u kundërshtuan nga shoku Enver Hoxha, por misionari jugosllav gjeti mbështetje të anëtarët e Byrosë Politike, Koçi Xoxe, i rekrutuar si agjent i udhëheqjes jugosllave nga Tempoja që në verë të vitit 1943, dhe Nako Spiru, i vënë në shërbim të jugosllavëve me ardhjen e Stojniçit. Kjo mbështetje u zgjerua sidomos pas kooptimit, jashtë rregullave organizative, si anëtarë të Byrosë Politike, të Sejfulla Malëshovës e të Pandi Kristos, që u vunë gjithashtu në shërbim të jugosllavëve.

Me këto vegla të udhëheqjes jugosllave, V.Stojniçi përgatiti prapa krahëve të Komitetit Qendror e të Sekretarit të Përgjithshëm të Partisë komplotin, që shpërtheu në Plenumin e 2-të të KQ, që u mbajt në Berat, më 23-27 nëntor 1944. Plenumi u thirr për të analizuar punën e kryer nga PKSh deri atëherë e për të caktuar detyrat e reja që i dilnin asaj me çlirimin e afërt të vendit. Mirëpo këto qëllime nuk u arritën për shkak të veprimtarisë minuese të V.Stojniçit e të komplotistëve në radhët e KQ të përgatitur e të drejtuar prej tij. Komplotistët në mbledhjen e Plenumit goditën rëndë vijën e drejtë marksiste-leniniste të Partisë dhe Sekretarin e Përgjithshëm të saj. I dërguari i Titos parashtrroi në Plenum «vijën e re» që PKJ i «rekomandonte» PK të Shqipërisë dhe rrugën që do të ndiqte Shqipëria e re, e cila sipas tij «s'kishte tjetër rrugë, veç të lidhej me Jugosllavinë në një konfederatë, madje edhe më tutje»!

Sido që komplotistët nuk ia arritën dot qëllimit kryesor të rrëzonin Sekretarin e Përgjithshëm, shokun Enver Hoxha, sepse shumica e anëtarëve të Plenumit, që s'dinin gjë për komplotin, e hodhën poshtë kërkesën e tyre, Plenumi i Beratit goditi rëndë unitetin në udhëheqjen e Partisë, çeli rrugën për të futur në Parti forma organizative e metoda antileniniste të udhëheqjes jugosllave dhe krijoi një truall të përshtatshëm për një ndërhyrje në shkallë të gjerë të titistëve në punët e brendshme të Partisë e të popullit shqiptar. Komploti i Beratit përbënte orvatjen më të rrezikshme gjatë Luftës Nacionalçlirimtare nga ana e udhëheqjes jugosllave për të larguar PKSh nga rruga e saj revolucionare marksiste-leniniste, për të asgjësuar pavarësinë kombëtare

të vendit dhe revolucionin popullor. Por Partia me udhëheqësin e saj shokun Enver Hoxha nuk lejuan në asnjë mënyrë të rrezikoheshin fitoret e mëdha të popullit shqiptar të arritura nën udhëheqjen e saj. «Ky do të ishte një turp e faj i rëndë, — shkruan shoku Enver Hoxha. — Ky do të qe krimi më i pafalshëm i kryer në kurrizin e këtij populli. Nuk duhej lejuar kurrsesi të ndodhte kjo.

«Dhe me vete, — vazhdon ai, — u betova se do të bëja gjithçka që e vërteta të vihej në vend, që Shqipëria të vazhdonte të ecte në rrugën që i kishte premtuar PKSh që në nëntor 1941»¹.

Çlirimi i plotë i Shqipërisë Çlirimi i kryeqytetit siguroi mundësinë e çlirimit të plotë të vendit dhe shkatërrroi të gjitha planet e armiqve. Menjëherë pas çlirimit të Tiranës, Komandanti i Përgjithshëm i Ushtrisë Nacionalçlirimtare u lëshoi një urdhër dite forcave të armatosura, në të cilin theksohej se detyra s'ishte mbaruar, se duhej çliruar gjithë Shqipëria dhe hitlerianët duheshin ndjekur edhe jashtë kufijve të atdheut për të ndihmuar në çlirimin e popujve të Jugosllavisë. «Të gjitha repartet e Ushtrisë sonë që veprojnë në Shqipërinë e Veriut, — thuhej në këtë urdhër, — t'u japin grushtin e fundit të vdekjes gjakatarëve dhe katilëve të vendit tonë dhe të njerëzimit»².

Në bazë të këtij urdhri, repartet e Ushtrisë Nacionalçlirimtare Shqiptare në Veri vazhduan përleshjen me armiqët në tërheqje. Më 20 nëntor Brigada VII sulmoi armiqët dhe çliroi Lezhën. Brigada XVIII, pas një vargu veprimesh luftarake kundër hitlerianëve në tërheqje, gjatë rrugës Prizren-Kukës-Pukë dhe në rrethet e Prizrenit, më 5 nëntor kishte filluar goditjen kundër pushtuesve gjermanë në Kukës. Së bashku me Brigadën V të UNÇSh, ajo mori pjesë në çlirimin e Prizrenit më 16 nëntor, kurse më 17 nëntor, ajo goditi dhe shpartalloi kolonën e ushtarëve armiq që drejtoheshin nga Prizreni në Kukës dhe më 18 nëntor e çliroi përgjithmonë qytetin. Pas dy ditësh, më 20 nëntor, Brigada XXII çliroi Pukën. Në luftimin më të ashpër që u zhvillua mbi rrugën Kukës-Shkodër afër Rrapës, u vra edhe Met Hasa, partizan pionier i Brigadës XXII.

1) Enver Hoxha. *Titistët*, Tiranë, 1982, f. 202.

2) *Dokumente të Shtabit të Përgjithshëm...*, vëll. II, Tiranë, 1970, f. 317.

Për çlirimin e qytetit të fundit të Shqipërisë, Shkodrës, u ngarkuan Brigadat VI, VII, XXII, XXIII dhe Grupi Partizan i Shkodrës, i cili më 29 nëntor mori emrin Brigada XXVII. Luftime të ashpra u zhvilluan në Postrinë, në kodrat e Drishtit dhe në të majtë të lumit Kir. Kundërsulmet që ndërmoren trupat gjermane më 28 nëntor, u thyen me humbje të mëdha. Më 29 nëntor në Shkodrën e lirë hynë luftëtarët e Ushtrisë Nacionalçlirimtare, të pritur në mënyrë madhështore nga popullsia e qytetit.

Me çlirimin e Shkodrës u krye çlirimi i plotë i Shqipërisë. Dita e 29 nëntorit 1944, dita e Çlirimit, është dita e fitores më të madhe, që ka arritur populli shqiptar në të gjithë historinë e vet. «Më 29 nëntor 1944, — ka thënë shoku Enver Hoxha, — flamuri i punëtorëve, i fshatarëve dhe i gjithë patriotëve të vendit tonë, i mbajtur lart nga dora e çeliktë e Partisë Komuniste të Shqipërisë, e cila, nëpërmjet kaq luftërash të përgjakshme, ngriti popullin e saj në fitoren e tij të madhe dhe të plotë, valoi për herë të parë në të gjithë Shqipërinë e çliruar përgjithmonë nga okupatorët, nga zgjedha e bejlerëve dhe e borgjezisë»¹.

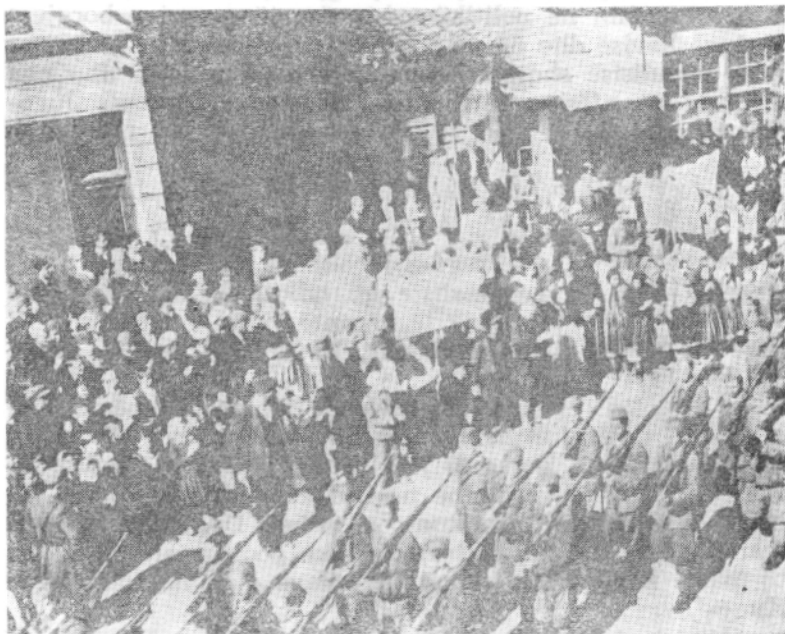
5. LUFTA E NJËSIVE TË USHTRISË NACIONALÇLIRIMTARE PËRTEJ KUFIJVE SHQIPTARË

Çlirimi i Kosovës Duke ndjekur me besnikëri politikën revolucionare internacionaliste të Partisë, të aleancës së ngushtë luftarake me popujt e Jugosllavisë, të ndihmës vëllazërore ndaj luftës çlirimtare në Kosovë e në viset e tjera shqiptare në Jugosllavi, Ushtria Nacionalçlirimtare Shqiptare në shumë raste luftoi kundër pushtuesve italianë e gjermanë përtej kufijve shtetërorë. Batalioni i Dibrës zhvilloi një varg luftimesh në qytetin e Dibrës e në Maqedoni. Batalioni «Perlat Rexhepi» i Shkodrës në vjeshtën e vitit 1943 e në dimrin 1943-1944 shkoi në ndihmë të reparteve partizane në Plavë e Guci dhe në Rrafshin e Dukagjinit (Kosovë). Në verë të vitit 1944 forcat e Divizionit I të UNÇSh luftuan së bashku me repartet partizane maqedonase e kosovare në qytetin e Dibrës,

1) Enver Hoxha. *Vepra*, vëll. 5, f. 324.

të cilin e çliroi përfundimisht Divizioni I i UNÇSh më 2 shtator 1944. Forca të Brigadës XVIII të UNÇSh morën pjesë në çlirimin e qytetit të Kërçovës. Në luftimet për çlirimin e këtij qyteti, më 23 shtator, ra dëshmore midis të tjerëve Hibe Palikuqi, zëvendëskomisarë kompanie në atë Brigadë.

Në shtator, Komanda e Përgjithshme e UNÇSh, në bazë të kërkesës së Komandës së Përgjithshme jugosllave, i dha urdhër Brigadës III dhe V të kalonin në Kosovë për t'i çliruar këto krahina. Për drejtimin e veprimeve të këtyre brigadave u formua një shtab i përbashkët operativ. Brigadat shqiptare që kaluan përtej kufijve shtetërorë më 5 tetor, e filluan përleshjen me fashistët gjermanë në krahinën e Dukagjinit, në jugperëndim të Prizrenit. Pasi çliruan zonën midis Drinit dhe Ribnikut, më 16 tetor sulmuan gjermanët në qytetin e Gjakovës. Megjithëse në zona të pa-

Luftëtarë të Ushtrisë Nacionalçlirimtare Shqiptare, të pritur si çlirimtarë nga populli kalojnë nëpër rrugët e qytetit të porsaçliruar të Pejës

njohura dhe përballë një kundërshtari më të madh në numër e në mjete, me luftime të ashpra, të cilat në më të shumtën e rasteve arrinin në përleshje trup me trup, luftëta-

rët e UNÇSh në bashkëpunim me reparte partizane kosovare çliruan më 24 tetor Junikun, më 5 nëntor Deçanin, më 7 nëntor Gjakovën, më 16 nëntor Prizrenin dhe më 17 nëntor Pejën, duke i dëbuar gjermanët nga Krafshi i Dukagjinit dhe duke u futur në thellësi të Kosovës. Në luftimet për çlirimin e Junikut ra dëshmore (më 20 tetor) edhe Ylbere Bilibashi, partizania 16-vjeçare e Brigadës III. Luftëtarët e UNÇSh u pritën nga popullsia e atjeshme krahëhapur. Populli i Kosovës u dha përkrahje të gjithanshme brigadave shqiptare dhe bashkë me to u ngrit në luftë kundër pushtuesve hitlerianë dhe tradhtarëve vendës. Brenda një muaji efektiv i brigadave të UNÇSh u trefishua me vullnetarë kosovarë. Njëkohësisht, u krijuan edhe dy brigada të reja partizane me luftëtarë të kësaj krahine.

Çlirimi i Kosovës nga forcat shqiptare pati një rëndësi të madhe. Aty ishte krijuar një gjendje e rëndë, e cila e kishte burimin në politikën shtypëse të qeverive borgjeze të Jugosllavisë dhe në vetë qëndrimin shovinist të mbajtur ndaj popullsisë shqiptare nga udhëheqja e PKJ dhe nga drejtues të njësive të Ushtrisë Nacionalçlirimtare Jugosllave.

Luftimet e Divizionit V dhe VI të Ushtrisë Nacionalçlirimtare në Jugosllavi

Tregues i politikës revolucionare internacionaliste që ndiqte PKSh është në mënyrë të veçantë lufta e Divizionit V dhe Divizionit VI të UNÇSh në Jugosllavi.

Pa u çliruar ende mbarë Shqipëria, Komandanti i Përgjithshëm i UNÇSh i dha urdhër Divizionit VI «të marshojë, porsa të jetë çliruar Shkodra, në drejtim Podgoricë-Danilovgrad dhe në bashkëpunim me forcat jugosllave të godasë armikun», si edhe Divizionit V «të marshojë në drejtim Mitrovicë duke goditur armikun dhe të marrë kontakt me forcat jugosllave dhe me Ushtrinë e Kuqe»¹.

Divizioni V u formua me Brigadën III, me Brigadën V (që ndodheshin në Kosovë) dhe me Brigadën XXV. Brigadat e këtij Divizioni, në kushtet e vështira të dimrit të egër, pas luftimesh të ashpra në bashkëpunim me repartet jugosllave, çliruan Priepoljen e Priborin dhe e ndoqën armikun

1) Urdhër i 22 nëntorit 1944. *Dokumente të Shtabit të Përgjithshëm...*, vëll. II, Tiranë, 1970, f. 325-326.

këmba-këmbës deri në Bosnje e Hercegovinë, ku u takuan me forcat e Divizionit VI.

Divizioni VI, i përbërë nga Brigadat VI, VII, VIII dhe XXII, fill pas Çlirimit të Shkodrës kapërceu kufirin për t'i ardhur në ndihmë popullit malazes. Brigadat e këtij divizioni së bashku me repartet e Ushtrisë Nacionalçlirimtare Jugosllave, pas luftimesh të përgjakshme, çliruan Podgoricën dhe qendra të tjera me rëndësi si Tuzin, Bioçën, Bje-

Reparte partizane të Ushtrisë Nacionalçlirimtare Shqiptare në marshim në tokat e Jugosllavisë

llopoljen, Ljeva-Rjekan etj. Në luftimet për çlirimin e Malit të Zi ra dëshmor Thodhori Mastora, komandant batalioni në Brigadën VIII. Mësymja e brigadave shqiptare vazhdoi në kushte shumë të vështira, gjersa më 14 shkurt 1945, pas një lufte frontale dhe në përlëshje trup me trup, u çlirua Vishegradi. Lufta për çlirimin e Vishegradit është një nga betejat më të dëgjua të divizioneve të UNÇSh në tokat e Jugosllavisë. Ajo u kushtoi gjermanëve shumë të vrarë e të plagosur.

Gjatë kohës kur divizionet shqiptare luftonin në Sanxhak, Bosnjë e Hercegovinë, udhëheqja e PKJ vazhdonte politikën shoviniste e diskriminuese kundër popullsisë shqiptare në Kosovë, Maqedoni e Mal të Zi. Menjëherë pas kalimit të divizioneve shqiptare në Sanxhak dhe në Bosnjë e Hercegovinë për të ndjekur trupat gjermane dhe çetnikët (bandat profashiste jugosllave), OZNA (shërbimi i fshehtë jugosllav) me urdhër të Titos organizoi fushata të gjera masakrash kundër popullsisë shqiptare, duke e cilësuar çdo shqiptar si bashkëpunëtor të pushtesve fashistë. Në një raport të komandës së Korparmatës III të UNÇSh në mars 1945 thuhet: «Në Kosovë janë vrarë njerëz nga Ushtria Nacionalçlirimtare Jugosllave. Në Ushtrinë Nacionalçlirimtare Jugosllave duket se ka mjaft elementë shovinistë-provokatorë. Një pjesë e madhe e popullit të këtyre anëve është në mal. Populli i Kosmetit (Kosovës dhe Rrafshit të Dukagjinit-Red.) nuk ka aspak besim në Ushtrinë Nacionalçlirimtare Jugosllave. Heqja e flamurit shqiptar në qytetet e Kosovës e Metohisë, vrasja e delegacionit shqiptar që është dërguar nga Shtabi operativ për marrëveshje... , vrasja e 20 vetave nga Malësia e Gjakovës pa asnjë arsye, vrasja në masë në Drenicë, humbja e njerëzve natën pa i marrë vesh askush, janë shkaqet që revoltojnë për së tepërmi popullin e Kosmetit kundër Ushtrisë Nacionalçlirimtare Jugosllave. Situata e Kosovës infekton edhe situatën tonë».

Me anën e vrasjes së paligjshme, burgosjeve dhe torturave kundër popullsisë shqiptare vendëse, titistët provokuan revolta të armatosura, të cilat u dhanë kështu shkas atyre për të ndërmarrë operacione ndëshkimore ushtarake në Drenicë, Vuçitern, Podujevë, Ferizaj, Gjilan, Tetovë, Gostivar, Kërçovë etj. Rezultati i këtyre operacioneve ishte vrasja e dhjetëra mijë shqiptarëve, djegia dhe plaçkitja e katundeve të tëra, burgosja, internimi dhe shfarosja e qindra familjeve të pafajshme.

Ndërkohë, luftëtarët e UNÇSh me qëndrimin e tyre thellësisht internacionalist, me edukatën komuniste dhe me

heroizmin e pashoq në luftë, fituan zemrat dhe nderimin e thellë si të popullsisë shqiptare, ashtu edhe të popullsisë malazezase, sanxhakase e maqedonase në Jugosllavi.

Divizioni V dhe Divizioni VI i UNÇSh, pasi kryen me nder detyrën e tyre internacionaliste, u kthyen në At dhe, të përcjellë si çlirimtarë nga popujt jugosllavë dhe nga popullsia shqiptare e atyre krahinave.

Gjatë viteve 1942-1945, përtej kufijve të Shqipërisë, në Dibër e në Maqedoni, në Kosovë, në Mal të Zi, në Bosnjë e Hercegovinë, luftuan kundër pushtuesve italo-gjermanë lart nga 20 000 luftëtarë të Ushtrisë Nacionalçlirimtare Shqiptare. Në këto luftime dhanë jetën mbi 600 partizanë shqiptarë.

6. RËNDËSIA DHE SHKAQET E FITORES HISTORIKE TË POPULLIT SHQIPTAR

Bilanci i luftës Lufta Antifashiste Nacionalçlirimtare e popullit shqiptar ka qenë lufta më heroike dhe më e përgjakshme që ai ka bërë gjatë historisë së vet. Me çlirimin e mbarë vendit, populli shqiptar, për herë të parë në histori, fitoi lirinë e vërtetë dhe pavarësinë e plotë kombëtare. Ai jo vetëm dëboi pushtuesit fashistë nga toka e vet dhe krijoi shtetin sovran shqiptar, por edhe likuidoi çdo lidhje dhe vartësi skllavëruese me të gjitha fuqitë imperialiste.

Me çlirimin e vendit triumfoi edhe revolucioni demokratik popullor. Makina burokratiko — ushtarake e shtetit të vjetër çifligaro-borgjez u asgjësua. Pushteti politik i klasave sunduese, i çifligarëve feudalë dhe i borgjezisë së madhe, u përmbys. Në vend të tij u ndërtua një pushtet krejt i ri, pushteti revolucionar i masave të gjera popullore, pushteti demokratik popullor. U çel rruga për zhvillimin e vendit drejt socializmit. Forca drejtuese e pushtetit të ri popullor ishte Partia Komuniste Shqiptare, organizatorja dhe udhëheqësja e vetme e luftës dhe e Frontit Antifashist Nacionalçlirimtar të popullit shqiptar.

Populli i vogël shqiptar, me luftën e tij çlirimtare, dha një kontribut të rëndësishëm në luftën e përbashkët të popujve për shkatërrimin e agresorëve fashistë. Ai fitoi kështu të drejtën për të zënë një vend të denjë në arenën politike ndërkombëtare.

Gjatë më shumë se pesë vjetëve e gjysmë populli shqiptar, i cili ngriti ushtrinë e vet prej 70 000 luftëtarësh, angazhoi në luftë më se 15 divizione italiane e gjermane dhe u shkaktoi armiqve rreth 70 000 të vrarë, të plagosur e robër, si dhe humbje të rënda materiale.

Por edhe vetë pësoi dëme të mëdha nga skllavëruesit fashistë: 7,3 për qind e popullsisë u vra e u gjymtua. Vetëm të rënë pati 28 000. Gati çdo familje shqiptare pësoi dëme në njerëz e materiale nga pushtuesit e huaj; 21 për qind e shtëpive të fshatarëve u dogjën ose u rrënuan; urat, fabrikat, punishtet, minierat, portet, mjetet e ndërlidhjes etj. ose u shkatërruan krejt ose u dëmtuan rëndë; më shumë se një e treta e gjësë së gjallë (dhen, dhi etj.) u asgjësua. Në krahasim me popullsinë, Shqipëria është një nga vendet që pësoi dëmet më të mëdha në njerëz e në vlera materiale e kulturore në Luftën e Dytë Botërore.

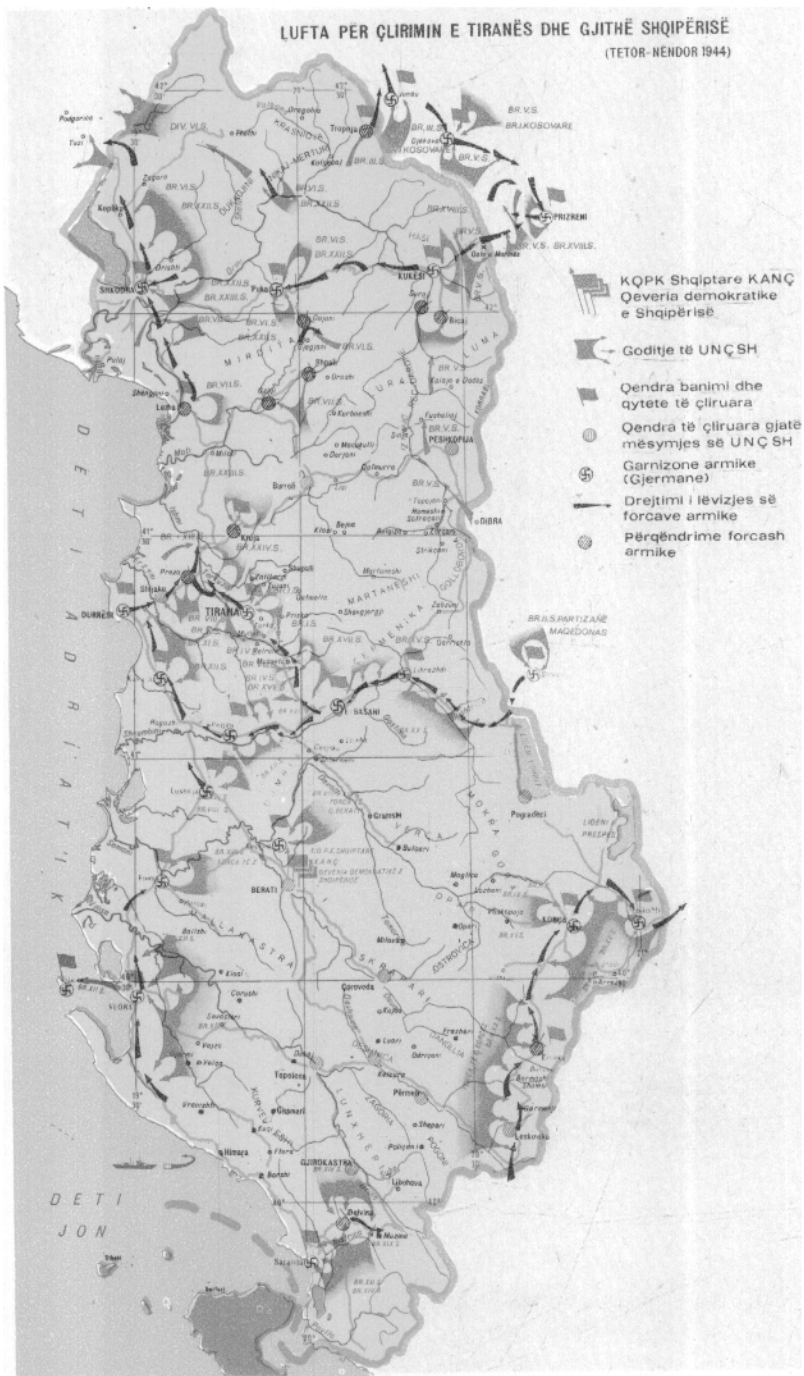
Fitorja e Luftës Nacionalçlirimtare dhe, në të njëjtën kohë, e revolucionit demokratik popullor në Shqipëri, ishte përfundimi logjik i luftës heroike të popullit shqiptar në kushtet e Luftës së Dytë Botërore, në epokën historike të kalimit nga kapitalizmi në socializëm, epokë që e hapi Revolucionin i Madh Socialist i Tetorit. Shqipëria u shkëput përgjithmonë nga sistemi kapitalist botëror.

Lufta Nacionalçlirimtare e popullit shqiptar, duke pasur për qëllim jo vetëm çlirimin kombëtar, por edhe çlirimin shoqëror, ishte një revolucion i thellë demokratik-popullor me karakter antiimperialist e antifeudal dhe pjesë përbërëse e revolucionit socialist botëror.

Heroizmi i popullit në luftë

Në luftërat shekullore që populli shqiptar ka bërë kundër pushtuesve të ndryshëm për të mbrojtur lirinë e pavarësinë kombëtare, ka krijuar tradita të shquara luftarake patriotike. Por asnjëherë gjatë gjithë historisë së vet ai nuk ka qenë kaq i bashkuar dhe kaq i vendosur e i sigurtë për fitoren sa në Luftën Nacionalçlirimtare kundër skllavëruesve fashistë italianë e gjermanë. Përpjesëtimet dhe organizimi i luftës, heroizmi në masë që tregoi populli në këtë luftë ua kalojnë të gjitha luftërave të mëparshme. Kjo ndodhi sepse masat e gjera popullore ishin plotësisht të ndërgjegjshme për qëllimin e luftës që bënin, e kuptonin thellë dhe e kishin bërë për vete vijën e drejtë politike të Partisë Komuniste të Shqipërisë, kishin besim të patundur dhe

LUFTA PER ÇLIRIMIN E TIRANËS DHE GJITHË SHQIPËRISË (TETOR-NENDOR 1944)

- KQPK Shqiptare KANÇ Qeveria demokratike e Shqipërisë
- Goditje të UNÇ SH
- Qendra banimi dhe qytete të çliruara
- Qendra të çliruara gjatë mësymjes së UNÇ SH
- Garnizone armike (Gjermane)
- Drejtimi i lëvizjes së forcave armike
- Përqëndrime forcash armike

ishin të gatshme të përballonin çdo therrori për të arritur fitoren.

Në Luftën Nacionalçlirimtare, nën kujdesin e drejtpërdrejtë të PKSh u shfaqën krijimtaria dhe aftësitë e mëdha të popullit shqiptar në jetën politike dhe ushtarake të vendit. Nga gjiri i popullit, nga radhët e punëtorëve, fshatarëve dhe intelektualëve patriotë dolën mijëra komandantë, komisarë, anëtarë këshillash, organizatorë politikë të masave, të cilët me vendosmëri, zotësi e sukses kryen detyrat më të rënda të udhëheqjes e të organizimit të luftës e të pushtetit. Nga gjiri i tij dolën qindra heronj që u dalluan për trimëri, urtësi dhe besnikëri të pakufishme ndaj popullit, atdheut e socializmit.

Nën udhëheqjen e Partisë Komuniste, populli shqiptar mundi t'u bënte ballë armiqve më të mëdhenj dhe shumë më të fuqishëm e të armatosur dhe doli fitues. «Lufta jonë çlirimtare, — shkruante shoku Enver Hoxha në pragun e çlirimit, — nxori faktorin popull në krye dhe këtu, e vetëm këtu, qëndron arsyeja e fitores»¹.

Lufta heroike që bëri populli shqiptar, nën udhëheqjen e Partisë Komuniste, kundër pushtuesve italianë e gjermanë dhe kundër tradhtarëve ishte faktori vendimtar për arritjen e fitores.

Udhëheqja e Partisë Komuniste Shqiptare

Frymëzuese dhe organizatore e fitores historike të popullit shqiptar në Luftën Nacionalçlirimtare ishte Partia Komuniste e Shqipërisë. Ajo përpunoi mbi baza shkencore marksiste-leniniste dhe vuri në jetë programin e Luftës Nacionalçlirimtare, që u përgjigjej plotësisht kërkesave më të ngutshme politike, aspiratave dhe interesave jetësore të popullit shqiptar. Partia diti të gjente e të zbatonte me mjeshtëri formën më të përshtatshme të organizimit politik të masave më të gjera të popullit shqiptar në luftën çlirimtare, duke krijuar Frontin Antifashist Nacionalçlirimtar. Në Frontin Antifashist Nacionalçlirimtar gjeti shprehjen më të mirë, për kushtet e atëhershme historike të Shqipërisë, ligji i përgjithshëm i aleancës së klasës punëtore me masat e tjera të shtypura, në radhë të parë me fshatarësinë, nën udhëheqjen e drejtpërdrejtë e të vetme të PKSh.

Partia Komuniste e Shqipërisë organizoi kryengritjen

1) Enver Hoxha. *Veptra*, vëll. 2, f. 375.

e përgjithshme popullore dhe krijoi Ushtrinë Nacionalçlirimtare shqiptare, forcën goditëse të popullit të armatosur, jo vetëm si armë kryesore për çlirimin e vendit, por dhe si armë klasore për vendosjen dhe mbrojtjen e pushtetit të ri popullor. Krijimi i UNÇSh përbënte një nga detyrat më të vështira e më të rëndësishme që kreu Partia gjatë Luftës Nacionalçlirimtare.

Partia Komuniste e Shqipërisë, në kushtet e luftës së papajtueshme kundër pushtetit të okupatorëve dhe çifligaro-borgjez, vuri themelet e pushtetit të ri popullor. Ajo krijoi në të gjithë vendin, si në zonat e çliruara ashtu edhe në ato të pushtuara nga armiku, këshillat nacionalçlirimtarë, organizmat shtetërore me të vërtetë revolucionare të popullit kryengritës. Këto këshilla u bënë leva të rëndësishme të Partisë për thyerjen dhe asgjësimin e makinës së vjetër shtetërore dhe për ndërtimin e shtetit demokratik-popullor.

Përvoja e Luftës Nacionalçlirimtare të popullit shqiptar tregoi edhe një herë se Partia Komuniste, më mirë se kushdo tjetër është në gjendje të veprojë si një forcë e vërtetë dhe e madhe politike, të shprehë e të mbrojë me konsekuencë e deri në fund interesat e popullit e të atdheut. PKSh u bë trashëgimtarja më e denjë e traditave të lashta luftarake patriotike të popullit shqiptar.

Partia Komuniste e Shqipërisë diti t'i sigurojë popullit shqiptar në lëmin e jashtëm aleatë të shumtë e të fuqishëm dhe në radhë të parë Bashkimin Sovjetik. Ajo e edukoi popullin shqiptar me frymën e internacionalizmit të vërtetë, të miqësisë e vëllazërimit me popujt e tjerë, sidomos me popullin sovjetik dhe me popujt fqinjë: jugosllavë e grekë, që luftuan për çlirimin e tyre.

Partia Komuniste e Shqipërisë i siguroi fitoren e plotë popullit shqiptar në Luftën Nacionalçlirimtare, duke dhënë vetë shembullin e luftëtares heroike dhe të pamposhtur në luftën për pavarësi kombëtare e demokraci, për çështjen e popullit e të Atdheut. Anëtarët e Partisë Komuniste u treguan luftëtarët më veprues, më revolucionarë e të vendosur, vigjilentë, të zotë e të disiplinuar në luftë për zbatimin e vijës politike të Partisë, për mbrojtjen e interesave jetësore të popullit. Në krye të udhëheqjes së Luftës Nacionalçlirimtare dhe të Ushtrisë Nacionalçlirimtare ishte Sekretari i Përgjithshëm i PKSh, Enver Hoxha, themeluesi i Partisë, organizatori kryesor i Ushtrisë Nacionalçlirimtare dhe i pushtetit popullor. Në zjarrin e luftës çlirimtare u përgatitën nga Partia dhe u dalluan për trimëri, besnikëri, pjekuri politike dhe aftësi drejtuese me qindra komandantë

e komisarë të reparteve dhe njërive të Ushtrisë Nacionalçlirimtare, udhëheqës të organizatave të partisë, të rinisë, të gruas, të Frontit e të këshillave nacionalçlirimtarë.

Partia Komuniste e Shqipërisë, ndonëse një parti e vogël dhe fare e re, në një vend fshatar e të prapambetur, mundi t'i siguronte popullit shqiptar fitoren e madhe historike për arsye se «përfaqësonte hovin vigan revolucionar të popullit tonë të lashtë e trim me tradita të shkëlqyera luftarake; vija dhe programi i saj shprehte dëshirat dhe aspiratat e popullit, ideologjia që i ndriste rrugën partisë për realizimin e qëllimeve të popullit nuk ishte e re, por e pjekur nga mosha dhe triumfuese në beteja. Kjo ideologji ishte marksizëm-leninizmi fitimtar» (Enver Hoxha).

Faktori i jashtëm i fitores

Lufta Nacionalçlirimtare e popullit shqiptar kundër pushtuesve italianë e gjermanë ishte pjesë përbërëse e luftës së madhe antifashiste të popujve, forca kryesore e së cilës ishte Bashkimi Sovjetik. Lufta heroike e popullit të vogël shqiptar ngjalli admirimin e gjithë botës dhe gjeti përkrahjen e forcave antifashiste.

Lufta dhe fitorja e Bashkimit Sovjetik të udhëhequr nga J.Stalini, mbi Gjermaninë hitleriane shërbeu si faktori i jashtëm vendimtar për fitoren historike të popullit shqiptar në Luftën e tij Nacionalçlirimtare. Fitoret e Ushtrisë së Kuqe krijuan kushte të përshtatshme që populli shqiptar i udhëhequr nga PKSh, të siguronte me forcat e veta, me luftën e vet heroike fitoren përfundimtare mbi pushtuesit e tradhtarët.

Shqipëria hyri në rrugën e sigurt të zhvillimit socialist si një shtet i lirë e sovran.

*
* *

Fitorja historike që arriti populli shqiptar nën udhëheqjen e Partisë Komuniste të Shqipërisë më 29 Nëntor 1944, është kurorëzimi i luftërave të tij shekullore për pavarësinë kombëtare, për tokën, për liritë demokratike dhe përparimin shoqëror. Me këtë fitore u realizuan plotësisht dëshirat e zjarrta dhe ëndërrat më të guximshme të patriotëve dhe të mbarë popullit shqiptar.